

meedelen en die ons laten delen in hun gedachten ! Daarom kunnen we gevoelig stellen dat de macht van buiten die de mens de vrijheid ontzegt zijn gedachten *in het openbaar* mee te delen, hem ook zijn vrijheid van *denken* afneemt — de enige schat die ons nog rest in ons burgerbestaan en ook de enige mogelijke remedie tegen al het kwaad dat in de huidige situatie schuilt" (p. 74 — uit : *Was heißt sich im Denken orientieren ?* (1786)). In tweede instantie is er de theorie van het reflecterend oordeelsvermogen die Kant ontwikkelt binnen de analyse van het schone in de *Kritik der Urteilkraft*, maar die Arendt op een gelukkige wijze vruchtbaar weet te maken voor een politiek denken. Interessant aan het reflecterend oordeelsvermogen, aldus Arendt, is dat het bij Kant ontwikkeld wordt om eenmalige, unieke evenementen — zoals kunstwerken — te beoordelen, los van voorafgegeven standaarden. Dergelijke oordelen, aldus Kant, maken niettegenstaande hun manifeste particulariteit, toch aanspraak op een ruimere, zelfs intersubjectieve geldigheid, en doen dat onder verwijzing naar een 'sensus communis', letterlijk : naar het gezond verstand of nog : naar de gemeenschapszin : naar het vermogen om zich bij het oordelen in het standpunt te verplaatsen van de anderen. Het reflecterend oordeel oriënteert zich dus bij het beoordelen van een eenmalige gebeurtenis op de mogelijke standpunten en perspectieven van anderen, en houdt daar in zijn oordeelsvorming rekening mee. Door de oriëntatie op de 'sensus communis' die het mogelijk maakt te oordelen vanuit een verruimde standpuntelijkheid is het reflecterend oordeelsvermogen het vermogen bij uitstek waardoor overeenstemming bereikt kan worden. Door zich te verplaatsen in de mogelijke posities van anderen wordt immers het louter subjectieve van het eigen oordeel overstege en vervangen door een meer algemene en in die zin onpartijdige stellingname. De politieke betekenis daarvan, zo luidt de kern van Arendts argument, kan moeilijk onderschat worden : een dergelijk oordelen kan men immers perfect omschrijven als een 'politiek denken' (p. 20).

We zouden echter de rijkdom van Arendts Kant-lezingen onrecht aandoen indien we de inhoud ervan zouden reduceren tot een verrassende en creatieve Kantlectuur. Net als de essays uit *Tussen verleden en toekomst* baden deze lezingen in een politiek-filosofische intertext die zich uitstrekt van de Grieks-Romeinse traditie, over Augustinus, Macchiavelli, Rousseau tot Heidegger en de moderne sociologie, — een intertext, die Hannah Arendt steeds weer op pertinente wijze vruchtbaar weet te maken binnen haar eigen probleemstelling.

Antoon BRAECKMAN

HET TECHNISCH WERELDBEELD

Raoul Weiler & Dirk Holemans (red.), *Gegrepen door techniek*. Kapellen, Pelckmans/KVIV, 1994, 191 blz., 695 Bfr., ISBN 90 289 20 79 x

Filosofie wordt nog veelal geassocieerd met esoterische discussies, even realistisch en *to-the-point* als de middeleeuwse polemieken over het geslacht van de engelen. Het is dan ook steeds verheugend wanneer inspanningen worden geleverd om het filosofisch discours en/of de resultaten van het denkwerk voor niet-filosofisch geschoolde geïnteresseerden te 'vertalen'. De recente publicatie, *Gegrepen door techniek*, is een dergelijke poging om filosofie bij een breder publiek kenbaar te maken. Vijf auteurs brengen evenveel bijdragen over techniekfilosofie, de neerslag van een voordrachtencyclus die binnen de KVIV, de Koninklijke Vlaamse IngenieursVereniging, rond deze problematiek heeft georganiseerd. Deze vereniging brengt regelmatig ingenieurs en filosofen samen om van gedachten te wisselen over techniek, technologie, wetenschap en maatschappij. Met deze publicatie poogt de vereniging een introductie tot het denken van enkele filosofen over deze thema's voor niet-filosofisch geschoolden toegankelijk maken. Dit is de samenstellers van dit werk aardig gelukt.

Samuel IJsseling bijt de spits af met 'Het wezen van de techniek bij Martin Heidegger'. Zelden heb ik een even toegankelijke en vooral bevattelijke samenvatting gelezen over Heideggers denken terzake. Voor Heidegger is het ontstaan van de moderne techniek de belangrijkste gebeurtenis uit de hele geschiedenis. Daarbij is techniek, volgens deze Duitse filosoof, iets wat door de mens zelf wordt bewerkstelligd maar tezelfdertijd de mensheid inpalmt als iets onherroepelijks en noodzakelijk. IJsseling toont hierbij, via de belangrijke heideggeriaanse visie van het 'Verstehen' of 'het-verstandig-omgaan-met', aan dat ook techniek — net zoals zoveel andere menselijke activiteiten — een omgaan met onszelf, de medemens en de dingen uitmaakt. In deze uitstekende bijdrage is een aantal punten en thema's, die in de diverse andere teksten zullen terugkeren, reeds aangesneden: wat is het wezen van techniek? brengt de techniek verlossing of zijn wij de gevangenen van de technologische rationaliteit? wat zijn de gevolgen voor maatschappij en natuur?

In zijn bijdrage over de Franse filosoof Gilbert Simondon wijst Paul Gimeno op het belang van een techniekfilosofie om een nieuw humanisme voor de eenentwintigste eeuw te kunnen voorbereiden. Simondon vertrekt vanuit het gevoel van malaise dat ontstaat door de scheiding tussen de 'cultuur' (waaronder hij verstaat de 'letteren' en 'kunsten') en de 'beschaving' (wetenschappen en technologie). De techniek komt omatuurlijk over en wordt veelal als belangrijkste oorzaak voor deze vervreemding opgeroepen. Dit gevoel resulteert uit het feit dat de traditionele, maar eigenlijk anachronistische, cultuurfilosofie voor een onmogelijke taak staat. Alleen een nieuwe techniekfilosofie kan techniek integreren binnen de realiteit en belevingswereld van de mens, stelt Gimondon, waardoor het gevaar voor een duale samenleving van technologen versus niet-technologen, kan worden vermeden. Paul Gimeno belicht met behulp van het vrij 'technisch' jargon van Gilbert Simondon dit optimisme en geloof in een ander en nieuw humanisme voor de eenentwintigste eeuw.

Lewis Mumford is dan weer pessimistischer en predikt een bevrijdingsfilosofie. Toch valt zijn argumentatie door de mand. Zijn socio-historische methodologie verandert snel in een pamfletachtige strijdoproep met veelal ongenueanceerde opinies. Mumford is duidelijk een bron van inspiratie voor veel hedendaagse (doem)denkers en cultuurcritici.

De bijdrage van Dirk Holemans over Hannah Arendt biedt daartegenover een meer genuanceerde en goed doordachte visie. Arendt stelt dat eerder feiten of daden — en niet ideeën — de wereld veranderen. Techniek krijgt bij haar dan ook slechts betekenis binnen

het kader van de ruimere evolutie en geschiedenis van de menselijke activiteiten. Deze laatste evolutie wordt volgens Arendt gekenmerkt door een degradatie en een instrumentalisatie of een ontwaarding van alle dingen tot louter gebruikswaarden en -middelen. Dirk Holemans plaatst deze visie binnen de ruimere context van de politieke filosofie van deze filosofe en toont aan dat, volgens haar, met deze moderne techniekfilosofie en de verhoogde activiteitendrang we van onze overgeleverde tradities worden afgesneden. Deze ontwikkeling noemt Arendt eerder nefast voor de menselijke samenleving.

Met Otto Ullich krijgen we tenslotte een sociologisch-historisch standpunt. Ullich stelt vast dat in onze industriële samenleving de levenskansen en ontplooiingsmogelijkheden van de mensen ongelijk verdeeld zijn. Daarbij zijn er steeds bepaalde groepen die binnen de sociale verhoudingen de lakens naar zich toe weten te trekken. Met de industrialisering krijgt dit fenomeen, dat we kunnen omschrijven als het veiligstellen van de machtsverhoudingen, een nieuwe dimensie. Macht wordt nu bemiddeld door techniek. Het is dus niet de technologie die ons handelen bepaalt, doch wel de bewuste (machts)motieven van een beperkte groep die de technologische ontwikkelingen schragen.

Ik vond dit een prettig werk, dat zeker het beoogde doel bereikt. De auteurs brengen in een klare en duidelijke taal enkele visies rond techniek, technologie en maatschappij tot leven.

Freddy DUTOIT

HET WESTERSE MODEL

S.W. Couwenberg (red.). *Westerse cultuur : model voor de hele wereld ?*, Kampen, Kok Agora (Jaarboek Civis Mundi), 1994, 144 blz. Hfl. 29,50. ISBN 90 391 0601 0.

In deze bundel beschouwingen wordt de vraag aan de orde gesteld welke het bijzondere karakter is van de moderne westerse cultuur en wat haar verhouding tot andere culturen. De westerse cultuur heeft immers de pretentie als model voor de rest van de wereld te dienen en hiermee een wereldomvattend model van beschaving te worden. In zijn bijdrage 'Het westerse project der moderniteit en zijn universele pretenties' gaat S.W. Couwenberg uit van de theorie van de bekende historicus Jan Romein, die de Europese geschiedenis interpreteert als een afwijking van het Algemeen Menselijk Patroon. Die afwijking heeft betrekking op een nieuwe mens- en natuurbeschouwing, waarin de mens niet langer gezien wordt als een van bovenaardse machten afhankelijk groepswezen, maar primair als een vrije en zelfstandige persoonlijkheid, die, geleid door het licht van de rede, eigen lot in handen neemt dank zij een toenemende rationale beheersing van de natuur. Dit beschavingsproject wordt aangeduid als het project der moderniteit. Zoals bekend interpreteert F. Fukuyama de overwinning van het westerse, burgerlijk-liberale concept als het einde van de geschiedenis. Dit concept wortelt in het verlichtingsdenken, dat zoals uit andere bijdragen in deze bundel blijkt, de laatste tijd steeds meer onder druk komt te staan.